

Преображенського Ярославського монастиря, а був переписаний у Кирило-Білоозерському монастирі відомим книжником Єфросином, який до чернецтва був князем Іваном Дмитровичем, сином претендента на московський престол князя Дмитра Шемяки, який довгий час був князем сіверським та рильським¹¹⁵. Якщо його здогадка підтвердиться, то це ще один аргумент на користь версії А. Чернова щодо авторства вщизького князя Володимира Святославича. Звичайно, все це дискусії. Можна тільки здогадуватися, що автором був скальд, можливо і княжого походження, близький до Ігоря Святославича або до Святослава Всеволодовича.

¹¹⁵ Бобров А. Г. Проблема подлинности “Слова о полку Игореве” и Ефросин Белозерский // Acta Slavica Japonia. – 2005. – Vol. 22. – P. 280-281; Его же. Существовал ли Мусин-Пушкинский сборник со “Словом о полку Игореве”? // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. – 2007. – № 1/2. – С. 39-51.

Фортеця : збірник заповідника “Тустань” :
на пошану Михайла Рожка.
– Л.: Камула, 2009. – Кн. 1. – С. 57-67

Олександр МАЙОРОВ
СУПЕРЕЧНОСТІ ДЖЕРЕЛ
ЩОДО ПРИЧИН ОСТАННЬОГО ПОХОДУ
РОМАНА МСТИСЛАВИЧА

З другої половини XIX ст. продовжується дискусія навколо останнього походу галицько-волинського князя Романа Мстиславича, його загибелі під Завихвостом та можливого союзу з німецьким королем Філіпом Штауфеном. Хвилювала ця проблема і М. Рожка¹. Звернемо тепер увагу та спробуємо визначити головні риси політичних зрушень, що відбувалися під час розглянутих подій у німецьких землях, та мали на них безпосередній і багато у чому вирішальний вплив. Вони були пов'язані із новим витком боротьби за верховну владу у Священній імперії між Штауфенами та Вельфами, що розгорнулася на зламі XII–XIII ст.

Переломним у боротьбі за верховну владу у Німеччині став 1204 р.

Здобувши перемогу на Сході, король Філіп (вплив якого значно зміцнився після здобуття хрестоносцями Константинополя) вдався до рішучих дій щодо своїх супротивників на Заході, застосовуючи як дипломатичні, так і військові засоби. Протягом року він змусив ландграфа Тюрингії Германа (який неодноразово змінював свої політичні орієнтири, перебігаючи від Штауфенів до Вельфів) та короля Чехії Пржемисла стати на свій бік, здійснивши похід по їхніх землях.

Наприкінці 1204 р. Філіп здобув рішучу дипломатичну перемогу, залучивши на свій бік кельнського архієпископа Адольфа фон

¹ Як розповідав мені А. В. Войтович, під час його роботи над біографією князя Романа Мстиславича (Войтович А. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 470–490) М. Ф. Рожко показував йому цілу колекцію фотографій переправи біля Завихвоста та інших можливих місць битви. Очевидно, він планував щось про цей похід написати.

Альтену, що свого часу відіграв вирішальну роль у коронації Оттона та був непримиренним ворогом Штауфенів. Переконалий у своїх силах, Філіп демонстративно склав з себе королівський сан та оголосив нові вибори, які відбулися 6 січня 1205 р. у місті Ахені. Філіп знову був обраний королем та відразу ж коронований кельнським архієпископом в ахенській церкві пресв. Богоматері – місці законної коронації німецьких королів – із дотриманням всіх вимог стародавнього ритуалу².

Похід Романа Мстиславича до Саксонії – головної вотчини Вельфів – влітку 1205 р. повністю вписується в контекст подій вирішального етапу боротьби з ними Штауфенів, адже саме у цей час Філіп готувався нанести удар по ще одному оплоту Вельфів, мабуть, найважливішому на той час, – місту Кельну, жителі якого, на відміну від свого архієпископа, твердо підтримували Оттона, бо мали тісні торговельні зв'язки з Англією та знаходилися під впливом короля Іоанна Безземельного, рішучого прибічника Вельфів.

Незабаром після загибелі Романа, у вересні 1205 р. Філіп розпочав облогу Кельна, жителі якого вчинили рішучий опір. Місто здобути не вдалося, але під час сутичок Оттон був тяжко поранений, після чого рештки його прибічників і навіть його власний брат, рейнський пфальцграф Генріх, пристали до Філіпа. 27 липня 1206 р. у битві поблизу Вассенберга (західніше Кельна) війська Філіпа здобули повну перемогу над військами Оттона³.

* * *

В. Т. Пашуто, пояснюючи причини загибелі Романа під час походу 1205 р., припускає, що галицько-волинський князь свідомо втрутився у польсько-німецькі політичні стосунки. На думку дослідника, малопольський князь Лешко Білий був тоді союзником Вельфів і таким чином у битві під Завихвостом відстоював інтереси останніх, не даючи Романові дістатися Саксонії⁴. Таку ж думку висловлював свого часу й В. Абрахам, також вважаючи Лешка Білого союзником

² У перший раз Філіп був коронований дещо іншим чином, що надавало зручну нагоду його противникам оскаржити цю коронацію, апелюючи до римського папи. – Stehkämpfer H. 1) Der Kölner Erzbischof Adolf von Altena und die deutsche Königswahl (1195–1205) // Beiträge zur Geschichte des mittelalterlichen deutschen Königtums: Historische Zeitschrift. Beiheft. NF. Nr. 2. – München, 1973; 2) Über das Motiv der Thronstreit-Entscheidungen des Kölner Erzbischofs Adolf von Altena 1189–1205. Freiheit der fürstlichen Königswahl oder Aneignung des Mainzer Erzkurrechts? // Rheinische Vierteljahresblätter. – 2003. – Bd. 67; Krieb S. Vermitteln und Versöhnen. Konfliktregelung im deutschen Thronstreit 1198–1208 // Norm und Struktur. – Köln; Weimar; Wien, 2000. – Bd. 13.

³ Див. новітні дослідження біографії Філіпа Швабського та політичних відносин його часу: Schütte V. König Philipp von Schwaben. Itinerar – Urkundenvergabe – Hof. – Hannover, 2002, Monumenta Germaniae Historica Schriften. – Bd. 51; Csendes P. Philipp von Schwaben. Ein Staufer im Kampf um die Macht. – Darmstadt, 2003, Gestalten des Mittelalters und der Renaissance.

⁴ Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1968. – С. 165.

Вельфів⁵. Подібні припущення трапляються й у сучасній літературі⁶. Але історики ніяк не пояснюють, на чому ґрунтується така версія. Більше того, проаналізувавши широке коло джерел, Б. Влодарський вже давно повністю її спростував, довівши, що немає жодних, навіть опосередкованих, натяків на існування союзних домовленостей між Лешком та Оттоном IV⁷.

Відсутність будь-яких слідів стосунків Лешка з Оттоном стала для Б. Влодарського важливим аргументом для того, щоб відкинути звістку з Хроніки Альбріка про похід Романа до Саксонії як недостовірну, бо якби галицько-волинський князь дійсно ставив таку ціль, про це мали б знати польські хроністи та руські літописці. Особливо, вважаю дослідник, це стосується тогочасних польських річників та засновницького документа вівтаря св. Гервазія і Протасія, спорудженого Лешком з нагоди перемоги над Романом, що сталася у день пам'яті згаданих святих (19 червня). Опікуном саме цього вівтаря у кінці XV ст. був відомий польський історик Ян Дулош, який не минув би такої важливої деталі у своїй докладній оповіді про похід Романа, як не минули б такого значного для зовнішньої політики Русі факту й руські літописці⁸.

Гадаємо, що подібні міркування спростовуються одним простим зауваженням: польські володарі, як і їхні хронікарі, взагалі могли й не знати про справжні наміри Романа та цілі його походу. Адже план галицько-волинського князя відносно військової взаємодії з королем Філіпом мав бути секретним, щоб задуманий удар по Саксонії нанести зненацька. Для того потрібно було запобігти передчасному витoku інформації, тим більше з огляду на можливі прихильні відносини когось з польських князів до Вельфів та їхнє шанобливе ставлення до Риму.

Отже, нема нічого дивного, що укладачі польських хронік не знали про справжні плани Романа й дивувалися з приводу несподіваної агресії та зрадливісті руського князя⁹. Адже й давньоруські літописці

⁵ Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – Lwów, 1904. – Т. 1. – С. 99.

⁶ Шавелева Н. И. Древнерусские известия Великопольской хроники // ЛХ. 1976 г. – М., 1976. – С. 62; Назаренко А. В. Русско-немецкие связи домонгольского времени (IX – середина XIII вв.): состояние проблемы и перспективы дальнейших исследований // Из истории русской культуры. – М., 2002. – Т. 2, кн. 1. – С. 269. – При тому О. В. Назаренко посилається на відому працю Б. Влодарського (Włodarski B. Polska i Rus. 1194–1340. – Warszawa, 1966), але на вказаних ним сторінках (S. 21–22) взагалі нема мови про події 1205 р. Питання, пов'язані з походом Романа до Польщі Б. Влодарський розглядає у іншому місці свого дослідження (починаючи з S. 25) й приходять до зовсім протилежних висновків.

⁷ Włodarski B. 1) Polityka Ruska Leszka Białego. – Lwów, 1925. S. 19–23; 2) Polska i Rus ... – S. 26.

⁸ Włodarski B. Polska i Rus ... – S. 26.

⁹ Під впливом середньовічних хронік ця думка стала популярною й у польських дослідників, які розмірковують з того, як могло трапитися, що Роман почав воювати

не знали про його далекосяжні прагнення, зобразивши його дії як звичайний військовий похід до Польщі, під час якого було захоплено два польських міста¹⁰. Власного Романового літописання, як відомо, не збереглося, а у далекому Суздалі, природно, могли й не знати про таємні наміри галицько-волинського князя.

Не виключено, що у конфлікті Романа з Лешком та Конрадом був і ще один мотив, що безпосередньо впливав із ситуації у русько-польських відносинах перших років XIII ст. Приблизно через рік після загибелі Романа під час зустрічі з його вдовою Анною Лешко Білий висував здогад, що війну з галицько-волинським князем спричинили провокаційні дії якогось Володислава¹¹. Більшість дослідників вважає, що ним був великопольський князь Володислав Лясконогий, син князя Мешка III, що намагався поширити свою владу на Краків та Малу Польщу¹².

Але цей мотив ніяк не заперечує можливості інших, більш вагомих, на наш погляд, причин походу 1205 р., про які мало хто знав як у Польщі, так і в самій Русі. Натомість, цілком вірогідно, що про таємні стосунки та плани Романа й Філіпа могли знати французькі союзники останнього, що підтримували лінію Штауфенів під час Четвертого Хрестового походу та боротьби за верховну владу у Німеччині, головним з яких був французький король Філіп II Август. Окрім того, переважна більшість французьких рицарів та сеньйорів, що були свідками та учасниками подій початку XIII ст., як ми бачимо, походила з Шампані. Разом із ними відомості про невдалий похід Романа Мстиславича, здійснюваний на підтримку Філіпа Швабського, могли потрапити до далекого шампанського абатства.

* * *

Слід також зазначити, що укладач хроніки абатства Трьох Джерел, монах Альбрік, належав до одного з провідних монастирів Ордену цистерціанців. Монастир був заснований на початку XII ст. і став сьомим за часом створення абатством ордену. Протягом XII – першої половини XIII ст. монастир, як і орден в цілому, проводив активну місіонерську діяльність і став засновником десяти нових абатств, у тому числі на території Угорщини та Хорватії. При цьому,

з близькими родичами, з якими завжди підтримував добрі стосунки (Grodecki R., Zachogowski S., Dabrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej. – Kraków, 1926. – Т. 1. – С. 231; Włodarski B. Politykaruska Leszka Białego... – С. 19.

¹⁰ ПСРА. – М., 1997. – Т. 1. – Стб. 425.

¹¹ Там само. – М., 1998. – Т. 2. – Стб. 719.

¹² Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Wegrami. – Krakow, 1881. – С. 16; Włodarski B. Polityka ruska Leszka Białego ... – С. 27; Historia dyplomacji polskiej. – Warszawa, 1982. – Т. 1. – С. 144-145; Wyrozumski J., Gierowski J. A. Historia Polski. – Warszawa, 1988. – Т. 1. – С. 127; Головко О. Б. 1) Князь Роман Мстиславич та його доба. Нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII століття. – К., 2001. – С. 182; 2) Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – К., 2006. – С. 242. – Втім, не виключено, що цим Володиславом міг бути й визначний галицький боярин Володислав Кормильчич, що ворожо ставився до Романа (Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999. – С. 86).

окрім володарів Франції, монастир користувався прихильністю правителів Священної імперії з династії Штауфенів, особливо короля Філіпа Швабського та імператора Фрідріха II¹³.

Щодо Ордену цистерціанців, то під час свого розквіту, який також припадає на другу половину XII – першу половину XIII ст., за багатством та впливовістю він займав чи не найперше місце серед усіх католицьких орденів. Завзята цистерціанська проповідь пуританської моралі справляла велике враження на сучасників та мала значний вплив на розвиток освіти, виховання, мистецтва та права. Орден розгорнув надзвичайно масштабне будівництво, поширюючи свій вплив через мережу власних монастирів, та успішно займався господарськими справами. На початку XIII ст. йому належало вже близько двох тисяч монастирів у Франції, Німеччині, Англії, Скандинавії, Іспанії, Італії, Угорщині та Греції¹⁴.

Члени ордену були постійними учасниками церковних соборів та конгрегацій по всій Європі, що сприяло обміну між ними новинами та інформацією стосовно найважливіших подій не тільки церковного, але й політичного життя. Особливо це стосується часів Четвертого Хрестового походу, в організації та здійсненні якого орден відігравав досить помітну роль¹⁵.

Міцні позиції ордену мав у Німеччині: впливу ідеології цистерціанців у кінці XII – на початку XIII ст. зазнав навіть імперський дворцевий церемоніал¹⁶. Для даного дослідження важливе значення має наступний факт. Одними з найважливіших осередків ордену у німецьких землях були Саксонія та Брауншвейг¹⁷. Під час боротьби за владу Філіпа Штауфена з Оттоном IV ці землі складали головний

¹³ Dimier A. Trois-Fontaines abbaye cistercienne // Mémoires de la Société d'Agriculture, Commerce, Sciences et Arts de la Marne. – Châlons-sur-Marne, 1965. – Т. 80; Billot S. Trois-Fontaines, fille aînée de Clairvaux: étude et édition du chartier (1118-1231). – Paris, 1997 (Thèse de l'École nationale des Chartes); Vilain G. Trois-Fontaines, première fille de Clairvaux // Dossiers d'Archéologie. – 1998. – Nr. 234. Juin-juillet.

¹⁴ Lekai L. Geschichte und wirken der weissen Mönche: der Orden der Zisterzienser. [S. 1.] – 1958; Pötschke D. Geschichte und Recht der Zisterzienser. – Berlin, 1997. Див. також: Sommerfeldt J. R. Studies in medieval Cistercian history. Kalamazoo, Mich, 1976; Truth as gift: studies in medieval Cistercian history in honor of J. R. Sommerfeldt. Kalamazoo, Mich, 2004.

¹⁵ Brown E. A. R. The Cistercians in the Latin Empire of Constantinople and Greece, 1204–1276 // Traditio. Institute of Research and Study in Medieval Canon Law. – New York, 1958. – Vol. 14; Andrea A. J. Cistercian Accounts of the Fourth Crusade Were They Anti-Venetian? // Analecta Cisterciensia. – Roma, 1987. – Vol. 43; Richard J. The Establishment of the Latin Church in the Empire of Constantinople (1204–1227) // Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean After 1204 / Ed. B. Arbel, B. Hamilton, D. Jacoby. – London, 1989. – P. 52, 55, 60.

¹⁶ Staab F. Reichszeremoniell und Zisterzienseraskese. Begegnungen auf dem Trifels unter Heinrich VI. und Philipp von Schwaben // Burg und Kirche zur Stauferzeit. Akten der 1. Landauer Staufertagung 1997 / Hrsg. von V. Herzner und J. Krüger. – Regensburg, 2001. – S. 31-46.

¹⁷ Про німецькі осередки ордену та їхні громадсько-політичні та культурні впливи див.: Winter F. Die Zisterzienser des nordöstlichen Deutschlands. – Aalen, 1966; Kniefelkamp U. Zisterzienser. – Berlin, 2001; Eberl I. Die Zisterzienser. Geschichte eines europäischen Ordens. – Stuttgart, 2002; Hauschild S. Das Paradies auf Erden. Die Gärten der Zisterzienser, Ostfildern, 2007.

оплот Вельфів, і саме до Саксонії був спрямований похід Романа Мстиславича. Отже, саксонські цистерціанці (як і орденська братія взагалі), беручи активну участь не тільки у релігійних, але й у політичних справах, могли знати про ворожі наміри руського князя. В усякому разі не є випадковим вкрай негативне ставлення до нього Хроніки Альбріка – цистерціанця з берегів Марна, – що змальовує Романа як ворога церкви (чого нема, до речі, у польських джерелах та й що навряд чи могло відповідати дійсності).

Отже, не можна погодитися з тими дослідниками, які піддають сумніву повідомлення Хроніки Альбріка про похід Романа Мстиславича на тій підставі, що воно “несе досить тенденційне навантаження. Давньоруський князь, – зауважує О. Головка, – зображується у ній як “удаваний християнин”, якому хроністом приписується прагнення здійснити найтяжчий злочин – руйнацію християнських храмів”¹⁸. Такий довід не враховує політичної спрямованості хроніки, автором якої був цистерціанський монах, що оцінював події 1205 р. насамперед з точки зору римської церкви, яка (в особі папи Інокентія III) підтримувала тоді Вельфів. Отже, негативне ставлення французького хроніста до особи Романа Мстиславича, що діяв на боці Штауфенів, свідчить скоріше на користь вірогідності повідомлення про його похід до Саксонії, бо відповідає розкладу політичних сил та поглядам учасників подій того часу.

Щодо звинувачення Альбріком руського князя у намірі поруйнувати християнські церкви, то воно також не дає жодних підстав для сумнівів у достовірності повідомлення про похід до Саксонії. Подібні звинувачення з уст середньовічних церковних письменників – не більше як звичайний суто літературний засіб, стилістичний зворот, який взагалі не можна розглядати як інформацію про реальні історичні події. До таких засобів церковні автори вдавалися, зображуючи ворожі дії своїх політичних суперників.

Як приклад, наведемо ще один з епізодів боротьби Штауфенів з Вельфами з 30-х років XII ст. Під час протистояння із швабським герцогом Фрідріхом II (батьком майбутнього імператора Фрідріха I Барбариси) німецький король та згодом імператор Лотар III (союзник Вельфів) за допомогою чеських військ здійснив напад та пограбував місто Аугсбург, що визнавало владу Фрідріха II, У листі до бамбергського єпископа Оттона, датованому вереснем 1132 р., аугсбурзький єпископ Герман змальовує дії короля та його союзників як антихристиянський вчинок, спрямований виключно проти церкви: “...навів (король Лотар – О. М.) на церкву Христову ворогів Христових, людей нелюдяних, язичників, а саме богемів і половців, що іменуються в просторіччі фальвами (Valwen), які, як то всім добре відоме, є і завжди були гонителями Христа і церкви”¹⁹.

¹⁸ Головка О. Русь і руські князівства на сторінках польських нарративних джерел // Terra cossacorum: Студії з давньої і нової історії України: науковий збірник на пошану професора Валерія Степанкова. – К., 2007. – С. 374.

¹⁹ CDERB / Ed. G. Friedrich. – Pragae, 1904. – Т. 1. – Р. 127.

Насправді ж йшлося лише про звичайну політичну боротьбу. Більш нейтральне джерело – вишеградське продовження Хроніки Козьми Празького – подає цю справу зовсім в іншому світі. Нічого не кажучи ані про половців, ані про якихось інших язичників, ця хроніка повідомляє про дії чеського загону, що був наданий князем Собеславом I королю Лотарю для супроводження його у коронаційному поході до Риму²⁰. Тобто ціль походу ніяким чином не була пов'язана з антицерковними заходами; навпаки, своїми діями Лотар та його союзники намагалися тоді не втратити прихильності римського папи.

* * *

Натомість не витримує критики версія польського походу Романа 1205 р., наведена Яном Длугошем, яка ще й досі має прихильників серед дослідників. Згідно із Длугошем, галицько-волинський князь висунув свої претензії щодо Любліна та Люблінської землі у відповідь на несплату польськими князями Лешком та Конрадом грошової компенсації за військову допомогу, що була надана їм раніше. З великим військом Роман обложив Люблін, але, дізнавшись, що Лешко й Конрад також зібрани велике військо, зняв облогу й подався їм назустріч, грабуючи й розорюючи попутні міста та села. Спроба польських князів через своїх послів полагодити справу мирно не мала успіху. Роман перейшов Віслу у районі Сандомира й прийняв бій з поляками поблизу міста Завихвоста, у якому зазнав поразки та й загинув²¹.

Розповідь Длугоша лягла в основу багатьох історичних творів XVI–XVIII ст. (хронік М. Стрийковського, М. Кромера та М. Бельського, Густинського літопису та ін.)²². Ця ж версія панувала в науковій літературі XIX–початку XX ст.²³

Звістка про те, що метою Романа у 1205 р. було захоплення польських територій, зокрема міста Любліна, приймається також деякими новітніми дослідниками як основа для подальшої

²⁰ Canonici Wissegradensis continuatio Cosmae / Ed. R. Köpke // MGH. SS. – Hannoveriae, 1851. – Т. 9. – Р. 138.

²¹ Див.: Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki Slawnego Królestwa Polskiego. – S. 239–244. Російський переклад див.: Шавелева Н. И. Древняя Русь в “Польской истории” Яна Длугоша (книги I–VI): текст, перевод, комментарий. – М., 2004. – С. 345–349.

²² Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkich Rusi. – Warszawa, 1846. – Т. 1. – С. 211–214; Kronika Polska Marcina Kromera, biskupa Warmińskiego. – Sanok, 1857. – Т. I. – С. 371–374; Kronika Marcina Bielskiego. – Sanok, 1856. – Т. I. – С. 232–235; ПСРА. – СПб., 2003. – Т. 40. – С. 110.

²³ Клеванов А. История Юго-Западной Руси от её начала до половины XV века. – М., 1849. – С. 100; Соловьев С. М. История России с древнейших времен. – Т. 3 // Соловьев С. М. Сочинения: в 18-ти кн. – М., 1988. – Кн. 2. – С. 562; Иванов П. А. Исторические судьбы Вольнской земли с древнейших времен до конца XIV века. – Одесса, 1895. – С. 158; Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII i XIII wieku // Ateneum Wieleńskie. – 1937. – Т. – XII. S. 20; Пичета В. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии. – М. 1940. – С. 11; Гуржий І. Об'єднувач галицько-волинських земель // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVII ст.). – К., 2002. – Вип. 2. – С. 410.

реконструкції історичних подій того часу. На підтримку цього наводяться міркування, що виникають шляхом порівняння різних фактів зовнішньої політики не стільки самого Романа Мстиславича, скільки його сина Данила та онука Лева щодо Люблінської та Сандомирської земель²⁴.

Але версія Длугоша стосовно причин Романового походу до Польщі хибна. Ранні польські та руські джерела нічого не кажуть про його матеріальні вимоги до польських князів та про облогу руськими військами Любліна²⁵. Подібні відомості з'являються лише у джерелах XV–XVI ст. – у хроніках Длугоша та його послідовників. Усі вони стверджують, що у 1205 р. галицько-волинський князь зажадав від польських князів компенсації за надану їм допомогу у битві під Суходолом, яка, за логікою викладу, мала відбутися раніше описуваних подій. В дійсності ж така битва трапилася 25 березня 1243 р., та в ній брав участь не Роман, а його сини, що допомагали малопольському князеві Болеславу Сором'язливому боротись проти мазовецького князя Конрада²⁶. Протягом кампанії наступного 1244 р. руські війська дійсно облягали Люблін, про що є окреме повідомлення у хроніці Длугоша²⁷.

Дослідженнями Г. Лябуди встановлено, що польський хроніст XV ст. переплутав та механічно поєднав в одну розповідь два зовсім різні епізоди, розділені значним проміжком часу, – похід Романа 1205 р. й похід його сина Данила 1244 р.²⁸ Таким чином, ані битва під Суходолом, ані облога Любліна не можуть мати відношення до зовнішньої політики Романа Мстиславича²⁹. Тому більш обґрунтовано слід визнати позицію тих дослідників, які відмовляються від версії Длугоша, надаючи перевагу повідомленням інших джерел³⁰.

* * *

²⁴ Пшик В. 1) Про похід Романа Мстиславича на Польщу 1205 р. // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. – Л., 1993. – С. 97-98; 2) Трагедія під Завихостом 1205 року // Республіканець. – 1993. – № . – С. 22-28; Головко О. Б. 1) Князь Роман Мстиславич та його доба ... – С. 181; 2) Русь і руські князівства на сторінках польських нарративних джерел ... – С. 376.

²⁵ Rocznik kapitulny krakowski / Wyd. A. Bielowski // MPH. – Lwów, 1872. – Т. 2. – P. 800-801; Kronika Boguchwała i Godysława Paska / Wyd. A. Bielowski // Ibid. – P. 553; Kronika Wielkopolska / Wstęp i komentarze opracowała B. Kürbisowna. – Warszawa, 1965. – S. 201. – Див. також: ПСРА. – М., 1997. – Т. 1. – Стб. 425.

²⁶ Rocznik Traski ... – P. 838.

²⁷ Rocznik kapitulny krakowski ... – P. 804; Rocznik Traski. – P. 838; Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 1973. – Ks. 7/8. – S. 57.

²⁸ Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji. – Poznań, 1983. – S. 34-35, 145, 148-149.

²⁹ Myśliński K. Problemy terytorialne w stosunkach między Polską i księstwem halicko-włodzimierskim w XIII wieku // Nihil superfluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Pr. J. Krzyżaniakowej. – Poznań, 2000. – S. 231.

³⁰ Włodarski B. Polska i Rus ... – S. 25-30; Labuda G. Dwa zamachy stanu w Polsce (1177-1179, 1202-1206) // Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. – 1971. – Т. 82. – S. 103-104; Przybył M. Władysław Łaskonogi, książę wielkopolski 1202-1231. – Poznań, 1998. – S. 64-65.

Початок активних контактів Романа з володарями Священної імперії не випадково співпадає з появою укладеного цим князем проекту “доброго порядку” (датованого в “Історії Російській” В. М. Татищева 1203 р.), що увібрав у себе основні ідеї проекту Вельфів. Проект Вельфів приваблював руського князя своїм політичним змістом незалежно від його особистих симпатій до Штауфенів. Тим більше, що у 1203 р. галицько-волинський князь, як видно, ще не прийняв остаточного рішення про військовий союз із Філіпом.

Звідки у В. М. Татищева могли з'явитися відомості про проект Романа, які так точно відбивали розклад політичних сил та інші історичні реалії, що мали відношення не лише до Русі, але і до Священної імперії?

Історик не міг не помітити близької схожості пропозицій галицько-волинського князя з деякими політичними інститутами імперії, перш за все, інститутом виборів короля шляхом голосування членів колегії курфюрстів. У той же час історик відзначив, що число німецьких курфюрстів не відповідає кількості старших князів, які обирають, згідно з пропозиціями Романа, великого князя київського. Проте, як бачимо, така невідповідність говорить швидше на користь достовірності Романового проекту, що виник в період, коли колегії курфюрстів з постійним числом членів в імперії ще не існувало і сама ідея виборів короля у вузькому колі старших князів лише набирала політичної ваги.

В. М. Татищев, зрозуміло, не міг володіти необхідними знаннями з даного питання, доступними сучасній науці. Звідси сумніви історика щодо достовірності проекту Романа, які стосуються головним чином його вмісту. Татищев, судячи з усього, нічого не знав і про особисті контакти галицько-волинського князя з володарями Священної імперії і міг лише здогадуватися про них, виходячи зі змісту проекту. В усякому разі, в “Історії Російській” немає згадок про зв'язки Романа з королем Філіппом Штауфеном або ландграфом Тюрінгії Германом.

Наскільки можна судити, дані західноєвропейських джерел про подібні зв'язки галицько-волинського князя взагалі досить пізно потрапили в поле зору істориків. Так на згадку про “Романа, короля Русі” в синодику монастиря св. Петра в Ерфурті першим звернув увагу М. М. Карамзін, що вказав на неї в “Додатках” до першого видання “Історії держави Російської”³¹. А відомості Хроніки Альберіка про похід до Саксонії “короля Русі на ім'я Роман” як такі, що мають відношення до зовнішньої політики галицько-волинського князя Романа Мстиславича, стали предметом вивчення істориків лише на початку ХХ ст.³² (хоча сама хроніка, як вже зазначалося, була відома

³¹ Карамзин Н. М. История Государства Российского: в 12 т. – М., 1991. – Т. 2/3. – С. 560, прим. 113.

³² Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – Т. 1. – S. 99-100; Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. – К., 1993. – Т. 3. – С. 507, прим. 2.

значно раніше: окремими її звітками, обробленими Г. З. Баєром, користувався і сам В. М. Татищев³³).

У своєму поясненні причин походу 1205 р. і обставин загибелі Романа в битві з польськими князями В. М. Татищев дотримується в основному версії польського хроніста другої половини XVI ст. Мацея Стрийковського (який, у свою чергу, спирався на оповідь Длугоша), доповнивши її відомостями руських літописів.

Услід за Стрийковським Татищев говорить про незадоволені матеріальні претензії Романа до польських князів, що стали причиною конфлікту. Похід галицько-волинського князя також починається з облоги Любліна, супроводиться пограбуванням і розоренням польських земель. Вісті про наближення військ Лешка і Конрада змушують Романа йти їм назустріч до Сандомиру і переправлятися через Віслу. Посли польських князів пропонують поладити справу мирно, на час переговорів оголошується десятиденне перемир'я³⁴.

Лише в описі обставин загибелі Романа Татищев відступає від версії польських хронік, віддаючи перевагу відомостям руських літописів про те, що галицько-волинський князь загинув в результаті раптового нападу поляків, коли він з невеликою дружиною відправився на полювання³⁵.

Залежність розповіді Татищева від хроніки Стрийковського виявилася у визначенні точної дати загибелі Романа, відсутньої в староруських джерелах. Услід за Стрийковським Татищев вказує на 14 жовтня – день пам'яті святих Гервазія і Протасія³⁶. 14 жовтня, – дійсно, день мученицької кончини цих святих. Проте в більшості календарів Західної церкви пам'ять про них відзначається не в день смерті, а в день віднайдення мощів, тобто 19 червня. Саме ця дата фігурує в повідомленні про загибель Романа в ранніх польських річниках і в хроніці Длугоша; цього дня справляли пам'ять про галицько-волинського князя і у монастирі св. Петра в Ерфурті³⁷.

Крім того, услід за Стрийковським і Длугошем Татищев повторює явно помилкову версію причин походу Романа до Польщі. Цілковито дотримуючись лише цієї версії, він був вельми далекий від фактів, відомих сучасній науці, почерпнутих у тому числі із західноєвропейських джерел, невідомих або ще не досить вивчених у першій половині XVIII ст. Маємо на увазі, перш за все, відомості про безпосередні контакти Романа Мстиславича з володарями Священної

імперії, які могли б навести Татищева на думку про запозичення руським князем ідеї виборів великого київського князя з сучасної йому політичної практики, що складалася в німецьких землях.

Ні польські хроніки, ні руські літописи, якими користувався Татищев для відтворення історії зовнішньополітичних стосунків Романа, не містять жодної звітки про його контакти зі Штауфенами, їх союзниками або противниками. Навряд чи Татищев також мав у своєму розпорядженні спеціальні відомості про ті політичні зміни, що відбувалися у Священній імперії за часів князювання Романа і які стосувалися інституту виборів короля в обмеженому колі старших князів (майбутніх курфюрстів), число яких спочатку дійсно дорівнювало шести (як і в проекті “доброго порядку” Романа Мстиславича).

Подібні відомості історик міг почерпнути лише з тексту самого проекту, де прямо вказується на запозичення пропонованих нововведень з практики інших “доброчесних” держав (“як те в інших доброчесних державах лагодиться”). Таке відсилання неминуче веде до порівняння пропонованих руським князем заходів з особливостями політичного устрою Священної імперії з причини їх виняткової своєрідності.

Але у Татищева не було і не могло бути відомостей про настільки широкі горизонти зовнішньої політики Романа, його знання про стосунки галицько-волинського князя з країнами Заходу обмежувалися переважно епізодами русько-польських відносин. Звідси сумніви Татищева щодо достовірності проекту і нерішучість з приводу його включення в “Історію”, яке сталося (у повному вигляді) лише на останній стадії підготовки рукопису першої редакції твору.

³³ Татищев В. Н. Собрание сочинений: в 8 т. – М., 1994. – Т. 1. – С. 201.

³⁴ Там само. – М., 1995. – Т. 3. – С. 173, 174.

³⁵ Там само. – С. 174. – Пор.: ПСРА. – М., 1997. – Т. 1. – Стб. 425; – М., 2000. – Т. 9. – С. 50; – М., 2000. – Т. 15. – С. 302-303; – М., 2004. – Т. XXV. – С. 104.

³⁶ Татищев В. Н. Собрание сочинений ... – Т. III. – С. 174.

³⁷ Rocznik Traski ... – Р. 836; Kalendarz krakowski. – Р. 923; Rocznik malopolski. – Р. 162. Шавелева Н. И. Древняя Русь в “Польской истории” Яна Длугоша. – С. 347. – Див також: Назаренко А. В. Западноєвропейские источники // Древняя Русь в свете зарубежных источников / под ред. Е. А. Мельниковой. – М., 1999. – С. 263-264.